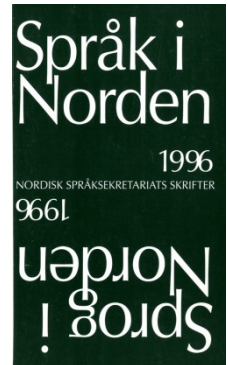

Sprog i Norden

Titel: Om leksikografisk udbytte af skønlitteraturen
Forfatter: Allan Karker
Kilde: Sprog i Norden, 1996, s. 27-36
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om leksikografisk udbytte af skønlitteraturen

Af Allan Karker

I Dansk Sprognævns Årsberetning for 1994 kan man læse om nævnets ordsamling at den i årets løb er vokset med ca. 15.000 citatsedler til ca. 865.000 sedler. Og om de nytilkomne citater hedder det at de dokumenterer »ikke blot nye ord, men også nye ordanvendelser, afvigende stavemåder, udtaleforhold, nye bøjningsformer og nye konstruktioner. Ved indsamlingen tilstræbes der stor spredning på de forskellige kilder: dagblade, distriktsblade, tidsskrifter, kataloger, underholdningsblade, skønlitteratur, faglitteratur, love og bekendtgørelser, skilte, radio, tv osv.«.

Stor spredning på de sproglige genrer er altså idealet. Men nu hævder Anne Marie Bjerg (se ovenfor side 18-26) at der under excerperingen gøres alt for lidt ud af skønlitteraturen. Og kvantitativt har hun uden tvivl ret; der excerpere gennemgående forholdsvis langt færre skønlitterære tekster end journalistik og sagprosa etc. En officiel forklaring på denne skævhed har ingen hidtil krævet, men ud over tidnød - som jo er en skral undskyldning såfremt det gælder en klar tilsidesættelse - kunne den begrundelse tænkes at skønlitteraturen giver mindre udbytte end de andre genrer. Men Anne Marie Bjerg fremholder tværtimod at det skønlitterære sprog formes af nogle af de mest bevidste sprogbrugere, som skriver op imod normen, på kanten af eller ud over kanten af normen, så der virkelig er behov for at overvåge de sproglige nyskabelser i skønlitteraturen.

Når jeg nu tager denne påstand op til granskning, er det med en blanding af skrupler og skepsis; skrupler fordi excerperingen vitterlig har givet skønlitteraturen lav prioritet, skepsis fordi jeg fornemmer at denne prioritering trods alt har været kvalitativt forsvarlig. Mine synspunkter er rent personlige, og jeg ved ikke i hvilket omfang de deles af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg eller af dem som har det nærmeste ansvar for excerpe-

ringen, nemlig forskerne i nævnets sekretariat. Men når jeg har følt mig fristet til at gå ind i en drøftelse, er det fordi jeg gennem nogle år selv har drevet en vis excerpering og anlagt en privat samling af sprogprøver som i tidens fylde skal blive Dansk Sprognævns ejendom.

Efter aftale med Anne Marie Bjerg har jeg gennemlæst de samme to bøger som hun, altså Ib Michaels roman *Vanillepi-gen* (1991) og Morti Vizkis digtsamling *Ærens magt* (1991). Helt uafhængigt af Anne Marie Bjerg har jeg i begge tekster markeret de ord og udtryk som jeg umiddelbart opfattede som nydannelser eller som hidtil ikke ordbogsførte. I romanen, som fylder 271 sider, blev det til 103 poster, mens digtsamlingen gav 28 poster på 67 sider. Her er ikke plads til at dokumentere hele materialet; jeg må begrænse mig til et antal udvalgte eksempler, fordelt på de kategorier som jeg før citerede fra Dansk Sprognævns *Årsberetning* for 1994.

- (1) Til sidst skrider hun ind over for lægen og *afgører* sagen. Michael 110.
- (2) Hun bruger det af muskelkraften, der er tilbage i den højre arm, til at løfte *venstren* med. Michael 122.
- (3) og jeg gik væk, *vækkere* / End de fleste. Vizki 10.
- (4) Mormor vil ikke med op. Det går ikke an, hun har fået for mange *snaps*, siger hun. Michael 191.

I citaterne 1-4 ses eksempler på nye bøjningsformer. Det er den analogiske præsens *afgører*, normalt *afgør*; substantive-
ringen i bestemt form *venstren* 'den venstre arm'; og komparati-
ven *vækkere*, normalt *længere væk*. Mens de to sidstnævnte, så
vidt jeg ved, er hidtil usete, repræsenterer den sammensatte
verbalform *afgører* en velkendt tendens i sprogbrugen; i min
private samling forekommer således *bekendtgør*, *kundgør*,
mistankeiggør. Pluralis *snaps* er ikke optaget i Retskriv-
ningsordbogen af 1986, som kun registrerer *snaps*; men Ord-
bog over det Danske Sprog (ODS) har eksempler fra 1800-tal-
let og senest fra 1901, så formen er værd at notere.

- (5) når jeg nu *omflakker* gaderne. Vizki 39.

Den nye verbalsammensætning *omflakke* er vanskelig at bedømme. Den anvendes transitivt, mens normalsprogets analytiske udtryk *flakke om* er intransitivt: «når jeg nu flakker om i gaderne». I det transitive *omflakke* skal læseren muligvis fornemme en semantisk nuance, en - ganske vist paradoksal - målbevidsthed til forskel fra det planløse *flakke om*. Er digterens intention derimod at læseren skal opfatte *omflakker* som blot og bart synonymt med *flakker om i*, har han, så vidt jeg kan se, bare sat sine ord på skruer. Men muligheden af den alternative tolkning er motiv til at udskrive citatet.

- (6) En billygte rammer ham i pupillerne [...]. Lygterne glider over ham med et *opsprættet* vingeslag. Michael 14.
- (7) Stemmerne [...] / Ligner et kadaver/ En uklippet *splatter*. Vizki 40.

Usikkerhed omgiver også ordene *opsprættet* (6) og *splatter* (7). Det er ikke klart om participiet *opsprættet* hører til *sprætte op* i betydningen 'skære op, splitte ad' eller i den nu om stunder sjældne betydning 'fare pludselig i vejret'. Og det er uvist om substantivet *splatter* skal forstås som en personbetegnelse, et nomen agentis til *splatte ud* 'sprøjte ud, tvære ud; synke helt sammen', eller om det er et forkortet udtryk for en *splatterfilm* - det sidste er nok det sandsynligste.

- (8) spøgelse svarer med *gravrustent* mæle. Michael 26.

Det nydannede adjektiv *gravrusten* optræder med janusansigt. Det kan opfattes både som en afledning til det gængse substantiv *gravrust* og som en sammensætning af substantivet *grav* og adjektivet *rusten*, der anvendes fx i det gængse udtryk «med rustent mæle». I den givne sammenhæng spiller forfatteren utvivlsomt på begge muligheder.

- (9) Han dypper og *skitser* huset op med flyvende streger. Michael 82.

På fastere grund er man med verbet *skitse* (i forbindelsen

skitse op), som er dannet ud fra substantivet *skitse* i analogi med verber som *filme, gafle, kode, tanke* osv.

- (10) Hun børster jord af mine knæ, plukker græs af tøjet og *himler* med sit tyste blik over skrammerne. Michael 33.

En ny betydning synes at foreligge i verbet *himle*. Af ODS fremgår det ganske vist at Johs. V. Jensen har brugt ordet på tilsvarende måde («han himlede med Øjnene i falsk Ynk»), men det var i 1907, og ordbogen betegner denne anvendelse som sjælden, så der er god grund til at fastholde det moderne eksempel.

- (11) Lulu skal sove i deres [: forældrenes] seng. Hun får lov at ligge i *revnen*. Michael 135.
(12) [man] *Punker* sig selv til at være glad og ægte. Vizki 34.

Der er ligeledes anledning til at notere særbetydningen af substantivet *revne* (11); den har jeg kendt i mindst 60 år, men den er ikke registreret i ODS (1937) og vist heller ikke i nogen anden ordbog. Også brugen af verbet *punke* (12), som ifølge Politikens Slangordbog (4. udgave, 1993) betyder 'forstyrre' eller 'gøre grin med, narre', fortjener at observeres, men den er ikke enestående, jf. dette aviscitat:

- (13) Trine kan kun få uddannelsesstøtte i en begrænset periode. [...] Hendes lærer[e] ved, at de kun får deres undervisningsbevillinger, hvis de *punker* hende igennem til tiden. Weekendavisen 1/11 1991.
(14) De voksne drikker snaps [...]. På det tidspunkt er de blevet godt *blå i pæren*. Michael 32.
(15) Han har stadigvæk fyldepennen i hånden, *låget* er skruet af og papirerne venter. Michael 64.
(16) Vejen, som jeg kan udenad i søvne, fortaber sig pludselig i løngange, klosterstier og smøger, der får mig til at bruge kæppen som en blind og *tappe* mig frem. Jeg *sniffer* langs plankeværket. Michael 125.

(17) og så går Paul ind [...] og *tapper* på sin Macintosh. Hanne-Vibeke Holst: Thereses tilstand (1992) 164.

Virkelig nye betydninger finder jeg i *blå* (14) i forbindelsen *blå i pæren* som udtryk for beruset tilstand; og i *låg* (15) anvendt om hvad der normalt kaldes *hætten* på en fyldepen. Også brugen af de engelske låneord *tappe* og *sniffe* (begge 16) er ny. ODS citerer *tappe* anvendt 1933 om at skrive på maskine, en brug som endnu forekommer (jf. 17); og *sniffe* har siden sekstiårene været brugt i betydningen 'indsnuse rusgift'.

(18) Jeg så verden i gyldne partikler fra / Engang jeg var *budstik*. Vizki 18.

(19) Bæreren af en *budstik* var forpligtet til at videregive stikken. Århus Stiftstidende 6/6 1992.

Ordformen *budstik* (18) ligner en falsk subtraktionsdannelse ud fra den bestemte form *budstikken*; i hvert fald har Retskrivningsordbogen kun *budstikke*. Men formen, som jeg også kender fra en anden nutidig kilde (jf. 19), bør noteres, dels på grund af analogien i *trommestik(ke)* og *tændstik*, dels fordi *budstik* forekommer hos digtere i 1800-årene, og endelig fordi betydningen 'sendebud' er sjælden.

(20) Jordlugten *mulder* næsen til. Michael 21.

(21) Når jeg parkerer min *ildvogn* ved daggry / Er jeg mere end træet / *Ildvognen* kan ulåst passe sig selv og hvile. Vizki 38.

(22) mens hendes læber broderer på noget *mummel*. Michael 119.

(23) soldaten [: en spanier i 1808], han var en rigtig *ryttersmand*. Michael 47.

(24) og maskinen kom til din *selvhævn* for en dag. Vizki 16.

Der er også grund til at excerpere ord som verbet *mulde* (20) og substantiverne *ildvogn* (21), *mummel* (22), *ryttersmand* (23) og *selvhævn* (24), uanset at de er belagt i ODS. Tidsafstanden indikerer det, og ordene er så usædvanlige at man ikke kan ude-

lukke at de nutidige forfattere har skabt dem på ny, uden kendskab til fortidens sprogbrug; fx er det nok tænkeligt, men ingelunde givet at Morti Vizki har haft profeten Elias' ildvogn i tankerne (2.Kong.2,11).

- (25) Det viste sig nemlig, at stumfilmens helte sagde ganske andre ting på filmen end de heroiske udbrud, der kom frem i *tekstruden*. Michael 177.
- (26) Oberst Leschley sidder med en kortskitse sat ind i en læderkantet *rudemappe*. Michael 194.
- (27) Han [...] springer af og haler den [: ladcyklen] op på *ståfoden*. Michael 151.
- (28) Irene forfejler springet. I en stor, knugende fornemmelse ruller de *nakkekulds* ned i grøften, hest over rytter. Michael 196.
- (29) Det var dengang rygget / Var lige så minus og plus som djævlekys / Blev ved, ved at *plusse* [....] Fordi et minus så let *plusser*. Vizki 52.

Dersom *tekstrude* (25) og *rudemappe* (26) er gamle fagududtryk, må de være blevet oversat af ODS. Egentlige nye ord er, så vidt jeg kan skønne, *ståfod* (27), *nakkekulds* (28) og *plusse* (29); det sidste verbum har som bekendt paralleller i norsk og svensk.

- (30) Hun ligner Lille Hi[a]watha, så *umage* hun gør sig. Michael 267.
- (31) - du *putter* jod på. Vizki 14.
- (32) drømme at et øje kigger ned på mig / *Fra bag et gardin*. Vizki 39.
- (33) *I modsætning til under opløbet til sprængningerne* bringer torsdagens aviser de verdensomspændende protester i stor opsætning. Jyllands-Posten 8/9 1995.

Når det gælder nye konstruktioner, befinder excerptisten sig i et grænseområde mellem leksikon og syntaks. Tilfælde som (30), hvor substantivet *umage* balancerer på grænsen til adjektiv, og (31), hvor verbet *putte* imod normen er forbundet med et

objekt der betegner et flydende stof, lader sig ganske vist lemmatisere som henholdsvis *umage*, sb./adj., og *putte*, vb. Men så let går det ikke med den engelskpåvirkede konstruktion i (32), der kan forekomme også ved andre præpositioner end *fra*, som det ses af (33). Naturligvis kan man udskrive citatsedler med opslagsordene *fra* og *til*, men det syntaktiske fænomen som sådant drukner i citatmassen; det bør tillige registreres i en særlig samling af grammatiske iagttagelser.

For den der deltager i indsamlingen af hvad sprognævnene med et bekvemt, men upræcist udtryk kalder «nye ord» er der den ulempe ved sprogets ubegrænsede muligheder at mangfoldige nyskabelser er individuelle og unikke. Sådanne ord plejer man ikke at optage i ordbøgerne, hvor man fornuftigvis begrænser sig til at gøre rede for det ordforråd som det givne sprogmiljø er fælles om. Når et ord som *alvorsstor* blev medtaget i ODS, var begrundelsen alene, som det fremgår af ordbogens indledning (s. XXVIII), at dette ejendommelige adjektiv figurerer i et almenkendt og yndet digt af H.C. Andersen:

(34) paa Heden *alvorsstor*, / Her, hvor Ørknens Luftsyn
boer.

ODS gjorde enkelte lignende indrømmelser til den klassiske nationallitteratur og kunne gøre det med både sproghistorisk og litteraturhistorisk overblik. Men den som står midt i udviklingen har langt vanskeligere ved at skønne. Fx vil man i Retskrivningsordbogen (1986) lede forgæves efter substantivet (en) *fastholder*; det var heller ikke nævnt hos Pia Riber Petersen: Nye ord i dansk 1955-75 (1984). Det stammer imidlertid fra 1960, og man finder det i T. Vogel-Jørgensen & Poul Zerlang: Bevingede ord (6. udgave, 1990), som fra et digt af Klaus Riffbjerg citerer verslinjen *Jeg er ikke for fastholdere*:

(35) [den talende er sæben i badeværelset:] Bliv fra min
krop / med disse knugende, heftige hænder. / Jeg er
ikke for *fastholdere* .

Gennem det bevingede udtryk er den oprindelig individuelle orddannelse *fastholder* gået ind i almensproget, jf. fx

- (36) den post-modernisme, som så mange akademiske analytikere har så svært ved at slippe. Anne Jerslev [...] er en af disse *fastholdere*. Jyllands-Posten 16/12 1991 .

Så i dag fortjener nyskabelsen en plads i ordbøgerne. Men det var ikke til at forudse.

- (37) Hendes øjenbryn er løftede og tegner sig med *mågesilhuetter* på hendes pandeben. Michael 16.
(38) da kunne vi høre vor / Fælles eksistens på et sprog i lårene, / Et *lårsprog*. Vizki 9.
(39) Føreren [: af toget] siger igen at manden / Skal stige *fabelorange* ud / Pådrage sig en *koldtlynssyge*. Vizki 62.

De to skønlitterære værker som Anne Marie Bjerg har udvalgt til excerpering rummer en del individuelle nydannelser som jeg ikke finder tilstrækkelig grund til at fastholde på en citatseddel. Som eksempler har jeg her blot nævnt *mågesilhuet* (37), *lårsprog* (38), *fabelorange* og *koldtlynssyge* (begge 39). Der er afgjort flest i den lyriske tekst - om hvilken jeg for resten bør bekende at jeg kun ganske sporadisk fornemmer hvad digteren mener.

Hermed har jeg ikke afvist at registrere metaforer, herunder synæstesi. Jeg minder om *opsprættet*, *himle*, *blå i pæren*, *mulde* og *ildvogn*, som jeg tidligere har kommenteret. Jeg ligger heller ikke under for den forestilling som Anne Marie Bjerg, uden tvivl fejlagtigt, mener at kunne konstatere i Dansk Sprognævns excerperingspraksis, nemlig «at der i princippet svarer et ord til hver ting, hvert begreb, hvert fænomen». Det kan eksempelvis illustreres med en observation vedrørende den metaforiske anvendelse af ordet *kølvand*; i almindelig sprogbrug er metaforen efterhånden blevet så nedslidt at der er god grund til at registrere en ufølsom formulering som den der foreligger i følgende aviscitat:

- (40) De mange små forlag, der dukkede op i *kølvandet* på 68-generationens *græsrodsvirksomhed*. Jyllands-Posten 26/9 1989.

På lignende måde er det interessant at notere sig at en forholdsvis ung sportsmetafor med *bold* allerede kan bastardere med den gængse metonymiske brug af *bord*:

- (41) Så nu ligger *bolden* på miljøminister Svend Auken's *bord*. Jyllands-Posten 8/12 1993.

Men selvom der jo til enhver tid er skribenter der ligesom en kendt figur hos Storm P. «lider af sammenlignende billeddannelser i ubevogtede øjeblikke», så forpligter det ikke excerpereren til at fastholde en individuel tankeløshed som fx denne:

- (42) Asta Nielsen var ikke den eneste danske verdensstjerne dengang. Også i Århus var der *fuld knald på* - det var jo *stumfilm*. Århus Stiftstidende 20/8 1995.

Til afslutning vender jeg tilbage til mit udgangspunkt: mine skrupler og min skepsis. Hvad skruplerne angår, må det nu stå klart at de ikke var grundløse, og jeg er for så vidt enig i Anne Marie Bjergs konklusion: at der virkelig er et leksikografisk udbytte at høste i skønlitteraturen. Men min skepsis er alligevel ikke fuldstændig bortvejret. De «nye ord» man kan møde i replikker og indre monologer i en almindelig roman eller novelle vil ofte være kopier af de originaler som især den daglige tale og journalistikken har frembragt. At få denne primære produktivitet bekræftet gennem skønlitterære belæg er uomtvisteligt af værdi, men under tidnød mener jeg stadig det er forsvarligt at en institution som Dansk Sprognævn tilkender skønlitteraturen i almindelighed en lavere rang. Når det gælder de sprogligt eksperimenterende og nyskabende forfattere, som naturligt må tiltrække sig mest interesse, vil man hos dem utvivlsomt støde på mange originale øjeblikksdannelser som ganske vist har stor betydning for læserens oplevelse, men som forbliver unikke, uden gennemslag i almensproget. Den fasci-

nation som fostres af den særegne sansning og metaforik kan kun i meget beskedent omfang indfanges i en alfabetisk ordnet ordsamling; den tilkommer det efter min mening en monografisk stilanalyse at fastholde og karakterisere.